

Көкетай Т.

Жүректің көзін ашқан жан / Т. Көкетай // Орталық Қазақстан.- 2005.- 19 наурыз.

Адамзат баласы қоныстанып отырған жер бетінде қаншама жаннат мекеннің бар екендігін бүгінгі күні әр адам жақсы біледі. Сол жер бетінің әр түкпіріндегі жаннат мекендердің әрқайсысы өз бітім-болмысымен, шежірелі тарихымен, байлығымен, тылсым табиғатымен ерекшеленеді емес пе! Біріншісі - айшылық алыс шелдерімен, екіншісі - аспанмен таласқан асқар тауларымен, үшіншісі - айдын көлдерімен, қатпар-қатпар белдерімен, төртіншісі - мүлгіген қара ормандарымен, өсімдігі ұйыса бітискен шалғынды аймақтарымен, бесіншісі - көбік шашқан бұйра жал асау келдерімен, оған қоса неше түрлі қанатты құстарымен, аяқты аңдарымен. Кезге елестетсеңіз, бірінен-бірі өткен сұлулықтың ғажабына кіріп, жаныңыз рахатқа бөленеді.

Әрине, сол ғажап сұлулықтың барлығы да адам баласының ақыл-ойының, еңбегінің ізі екені белгілі. Көкке құлаш ұрған тас пирамидалар, мындаған шақырымға ішектей созылған тас қорғандар, қайнаған тіршіліктің алып ұясы сияқты қалалар, сан түспен құбылып бөлінген далалар, тамырдай таралған жолдар, көздің жауын алатын керемет ғимараттар, жақында адамның қиялында ғана болған ғылым жаңалықтары, бәрі-бәрі адамзат құдіретінің ақыл-ойымен, маңдай терімен пайда болған ғажайыптар.

Шежірелі ұзақ тарихымен, өзіне ғана тән бітім-болмысымен ерекшеленетін, уақытпен бірге жаңғырып-жаңарыл келе жатқан қазақ халқының киелі жері, құтты мекенінің бірі - Сарыарқа төсінде орналасқан Қарағанды қаласында 1972 жылы үлкен оқиға болды.

Еліміздің екінші университеті - Қарағанды мемлекеттік университеті Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті мен Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің қаулысымен 1972 жылдың 1 наурызында ресми түрде дүниеге келді. Осынау оқиғаны Орталық Қазақстан ғана емес, бүкіл республика жұртшылығы зор қуанышпен қарсы алды. Өйткені, университеттің ашылуы Орталық Қазақстан тұрғындарымен қатар республикамыздың терістік, батыс аймақтарының халқына да көптен күткен жаңалық еді. Жалпы, университеттің ашылуы қай уақытта, қай елде болмасын, орасан зор оқиға болып саналған. Өйткені, бұндай оқу орны ел келешегі жас жеткіншектерге жоғары дәрежелі мамандық беріп қана қоймайды, сонымен бірге адам баласының жоғары даналық жетістіктерін тал бойына жинақтап, ілгері дамытушы ұлттың мәдени орталығы болып есептелген.

Мемлекетіміздегі екінші университеттің тура Қарағандыда ашылуы, әрине, кездейсоқтық емес еді. Қарағанды облысы республикада береке-байлығы ғана емес, сонымен бірге ғылым-білімі, талапқа сай өркен жайған өлкенің бірі еді.

Сол уақыттағы республикамыздағы қырық шақты жоғары оқу орнының алтауы Қарағанды қаласында орналасқан болатын. Қаладағы жоғары оқу орындары мен ғылыми зерттеу және жобалау институттарында мыңға тарта ғалымдар еңбек ететін. Қарағанды университетінің дәл бүгінгідей шарықтап өсуіне әуелде Евекең бастап берген дәстүр кепіл болғанын мен білемін, айдай әлем біледі. Әсіресе, кішкене ғана ортақол институттан университетке айналған шақта, бүкіл ұжымға біреу міней, біреу сынай қараған шақта биліктің басында ел ардақ тұтқан абзал азаматтардың бірі аса ірі ғалым, ұйымдастырушы, қаламгер академик Евней Бөкетовтей бедел иесінің тұрғаны - бақытымыз екен. Евней Арыстанұлының жеке басының абырой - айбары жоқтан бар жасады, барды - берекелі, азды - көп етті.

Университеті бар ел - озық ел, ал бірнеше университеті бар ел, тіпті, озық болуы шарт деп отыратын ағамыз. Ол «университет» ұғымына Отанды өрге сүйрейтін білімдар, болашақтың іргесін бүгіннен қалайтын ұлтжанды зиялы қауым ордасы, ғылым-білімге құштар ақ жүректі, адал ниетті, жастардың талабына тілеулес адал ұстаздар бас қосқан қасиетті отау деп қарайтын. Осыны әр кез көкірегімізге қондырып, өз ісімен көрсетіп отыратын. Университет дәрежесіне сай білім беру үшін осы заманғы озық лабораториялар мен оқулық құралдар іздеуден жалыққан емес. Сол жолда оқытушы мамандарды әлденеше ірі қалаларға, білім ошақтарына жұмсайтын. Сондай сапарларда мен де болдым. Бір байқағаным - біздің Евекеңді елдегі ірі университет ректорларының көбі жақсы танып, сыйлайтын. Қарағанды университеті қаз тұра бастаған алғашқы жылдардың өзінде-ақ Евекеңнің арқасында бүкіл Кеңес Одағына танымал болды. Олай дейтінім - шыны керек, Қазақстанның Қарағанды деген қаласында республикадағы екінші университет ашылды дегенді екінші бірі біле бермейтін. «Ректорымыз - Евней Арыстанұлы Бөкетов» десек, «Ол кісіні білеміз, өте үлкен ғалым, тамаша адам» - деп жік-жапар болғанының талай куәсі болдым. Сол университетте өзімнің жұмыс істейтінімді мақтан тұттым.

Сөзім дәлелі болуы үшін бір жағдайды айта кетейін. Бірде «Диэлектриктер физикасы» лабораториясын жарактау үшін құрал-қондырғы, аспаптар іздеп Латвияның астанасы Ригаға бардым. Онда кеп жылғы бай тәжірибесі, ғылым әлемінде ойыл алған орны бар оқу орнына - Стручка атындағы университетке жол тарттым. Тіпті, басшы қызметкерлермен таныстығым да кемектесті, (мен алғашқы ғылыми жұмыстарымды Тарту университетінде бастап, 5 жыл Балтық жағалауында, Ленинград маңында тұрдым ғой,) іздеген шаруаларымды тауып, істің бетін қайырдым. Ғылым жөніндегі проректоры, деканы, кафедра меңгерушілері бетімнен қаққан жоқ. Ол заманда бір тұтас мемлекет едік қой, кей жабдықты арзанға, кейбірін тегін дегендей алып, қаттап-қағаздап қойдым. Енді әкетейін десем, бас бухгалтер келіспейді. Өзінің ереже-тәртіптерін көлденең тартады. Не керек, босатпайды, шаруам қиындай берді. Жолаушы адаммын, уақыт өтіп жатыр. Бас есепші жолатпайды. «Ректорға бар» дейді. Бұрынғы ректорды білетін едім, онымен

тіл табысар да едім, бірақ ол басқа жаққа ауысып кетіпті. Келгеніне 5-6 ай болған жаңа ректормен қалай түсінісемін, бухгалтеріне басшының көбі-ақ жүгінетінін білемін.

Амал таусылды. Құр қол қайтуға болмайды. Тәуекел деп ректорға кірдім. Сенгенім біреу-ақ - Евекеңнің беделі. Қазақстаннан, Қарағанды университетінен, осындай-осындай шаруамен келгенімді айтып жеткізген болдым. Ол жақтың адамы заты тұйық болады, оны бұрыннан білемін. Ешқандай сыр беретін емес, оған қатысы жоқ әңгіме сияқты. Иә, иә деп сызданып, басын көкірейте береді. Мені сонау қиыр шеттен келіп, қиналып отыр-ау деп елең де қылмайды. Не істеу керек? «Сізге Евней Арыстанұлы Бөкетов арнайы сәлем айтып еді» деп қалдым. «Бөкетов» дегенде селк еткендей, маған еңкейе қарап қалды. Сұрғылт жүзі өзгеріп сала берді. «Ә, ол кісінің хал-жағдайы қалай? Ол - керемет ғалым, тамаша адам, мен жақсы білемін», десін. Сол кісінің арнайы тапсырмаларымен келгенімді, «сіз мәселені шешеді» деп аттандырғанын жанымнан қосыңқырап жібердім. «Шаруаңыз орындалады, жағдайыңыз қалай?» деп бәйек бол қалды. Бөкетовтің беделі Балтық бойында да олқы емесін сезген мен енді өркештеніп, теңімдей, ескі таныстай сөйлесе бердім. Сөйтсем, жаңағы ректоры Евекеңмен Мәскеудегі бір жиында кездесіп, аз-кем тілдескен екен. Бір көргеннен баурап алатын, жібекке күміс қосып өргендей өрнекті де өнегелі әңгімесімен, сұңғыла сымбатымен әркімнің есінде қалатын қасиетті ағамыз осындай еді.

Қойшы, әйтеуір мәселе шешілді. Проректор да, басқасы да іске қосылды. Мені қия бастырмай тұрған бас бухгалтер ше? Ол, тіпті, менің жүктерімді темір жолға жеткізіп, контейнерге тиіп жөнелтуге дейін тапсырма алды...

Қайтып келген соң Евекеңе болған жайды бастан-аяқ баяндадым. Оның атынан ойдан шығарып сәлем айтқанымды естігенде құшаққа сыймайтын алпамса кеудесін еңкейте кеңкілдеп күлді. Қатты шаттанды. Балаша қуанды. Заты, Евекең күлсе - шын күлетін, кейісе - шын кейитін. Бірақ дарақы, өтірік күлкісі жоқ еді. Ашуланғанда да тепсінбей, өтінен жарылмай, ызбар шашып, ысқырмай, шын ниетімен ренішін наз, ескертпе түрінде ашық та батыл айтатын. Ұлы адамдар сөйтеді ғой... «Сенен неше түрлі шығады. Мен оны онша етене танымаймын. Кездесіп, тілдесуіміз мүмкін. Менің атымды алға тартқаныңның оқасы жоқ. Испен барған соң, тындырып қайтқан жақсы» - деді. Қасындағыларға қарауымдағы бағынышты деп емес, әріптес деп қарайтын кекіреймейтін, адамды адам ретінде сыйлай білетін. Сонысымен қанаттандыратын, үлкен іске жігерлендіретім, жемісті нәтижеге жетелектін.

Уақытының қалай жететінін білмеймін, Евекең әр факультетке, әр кафедра ұжымына, тіпті, ұжымның жеке мүшелерімен де әңгімелесіп, ақыл айтып үлгеретін еді.

Университетіміздің шаңырағы жаңа көтеріліп, керегесі керіліп, алғашқы уықтары шаншылып жатқан кез. Пединституттың бұрынғы жалғыз ғана жалпы физика кафедрасынан бес кафедра енші алды. Құрал-жабдықтар жетпейді, лабораториялар кедей.

Сол бір қарбалас шақта, қыруар жүкті мойнына алған ректорымыз, қалт

еткенде жаңа лабораториялардың жайын-күйін мұқият қадағалап отырды. Сәті түсіп, оңалған шаруа көрсе масайрап, балаша қуанады. Бізді де мақтаудан кенде қалдырмайды. Жас мамандар қамқор ағаның қолдауын сезіп, қиялымыз қанаттанып, бір өсіп қаламыз.

Әлі есімде, 1974 жылдың көктемі еді. Жаңа лаборатория құрып, оның жұмыс тәртібімен, құрал-жабдықтардың қызметімен ректорымызды таныстырдық. Ықылас қоя тыңдап, тиісті жерінде сұрап дегендей, Евекең риза болды. Бір кезде Евекең маған қарап:

- Теме (марқұм ақырына дейін осы Темесінен жаңылмай кетті), сен осы ылғи оқу лабораториясы, оқу жұмысы дейсің. Ал енді ғылыми-зерттеу жұмысыңды жалғастыратын лабораторияңды көрсетші. Ол туралы ештеңе айтқан жоқсың, - деді.

- Евеке-ау, қазір ғылыми жұмыс туралы ойлайтын жағдай бар ма? Әуелі оқу процесін қамтамасыз етіп алайық. Ғылымды содан кейін мықтармыз, - деп ақтала жауап бердім. Евекең сабырлы кейіпте, әр сөзін шегелей сөйледі.

- Міне, сенің кемшілігің - осы. Республикадағы екінші университет текке ашылмайды. Еліміздің қажеті үшін осы заманғы ескелең талапқа сай Жан-жақты, жарасымды қалыптасқан маман даярлау үшін оқу процесімен қатар жүретін ғылыми-зерттеу лабораториясы да болуы әбден қажет. Кафедрадан тәлім алған мамандардың қатты дене физикасының белгілі саласы бойынша алған білімі бүгінгі күнгі зерттеулер деңгейінен көрініп, сол мамандар өз бетімен ғылыми жұмыстар жүргізе алатындай дәрежеге жетсе, нұр үстіне нұр емес пе?..

Евекең ерекше шабытпен жігерлене сөйлеп кетті. Оның әр сөзін бағып тұрған біз Евекең тек басшы тұрғысында ғана емес, ғылымның жанашыры, жастардың қамқор тәрбиешісі ретінде талап қойғандығын аңғарған едік.

- Міне, дел осындай мамандар даярлау біздің парызымыз. Әрбір студент міндетті оқу жоспары бойынша жұмыс істеумен қатар, ғылыми лабораторияның да белсенді мүшесі, бола білсе, қандай жақсы. Сонда ғана біз өз жұмысымыздан қанағат табуға тиіспіз. Тағы бір айтарым, сен өзің жассың - Ғылыми жұмысыңды күн сайын дамытып отырмасаң, тез қарайып қаласың. Ал ғылыми жұмыспен айналыспайтын бойкүйез, жалқау ғалымның біздің университет үшін қажеті жоқ, - деп айтайын деген ойын бір-ақ түйді.

Үлкен ғалым ағаның ақыл-кеңесі мен табанды көмегі арқасында ғылыми лаборатория пайда болып еді. Евекең аманаты біршама орындалғандай. Сол лабораторияда атқарылған ғылыми-зерттеу ізденістер нәтижесінде 20-дан астам шәкіртіміз, диссертация қорғап, ғылым кандидаты, 5 адам ғылым докторы дәрежесін алды. Осы жолдардың авторы да өмірінде біраз баспалдақтардан өтті.

Евней Арыстанұлының жан-жақты адам екенін көпшілік жұрт біледі. Ескінің салт-дәстүрі мен жаңа өскін жас буынның талғам-талабын бағалайтын. Ал енді әлемдік ғылымның кәусарынан сусындаған энциклопедиялық білімі мен сезімталдығын оның замандастары талай таныған. Ұйымдастырушылық, қайраткерлік қарымын осы университетті көтеруге жұмсағанын да ел лайықты бағалады. Ол кісі біздерді – оқу

орнының оқытушылары мен ғалымдарын - сабақты сапалы берумен бірге ғылыми жұмыстарға да жетелей білді. Терең де кең құлашты ғылыми-зерттеулер жүргізуге үлкен мән берді. Ол үшін арнайы ғылыми лабораториялар жарактаудан күш те, қаржы да аяған жоқ.

- Біз ғылыми қызметкерлер дайындау ісін жылдан-жылға нығайта түсуіміз керек. Қоғамның болашағы - ғылым мен ғылыми қызметкерлердің жемісті еңбегіне байланысты. Іргелі ғылымдарда өзекті проблемалық мәселелерді шұғыл қарап, терең үңіле, шеше білетін мамандарды негізінен университеттер шығарып отыруы тиіс... Бұл - Евекең ұстаған темірқазық, берік те байламды бағыт. Осынау міндет қалай шешілмек? Дарынды жас талапкерлер мен тәжірибелі ғалымдар арасында тікелей қарым-қатынас болуы тиіс. Мұндай жанды байланыс, екі жақты ынта-ықылас болмайынша, жас талапкерлердің бойындағы талап шоғы жалындап жанбайды, зерттеушілік мол тәжірибесі бар ұстаз-ғалым да өзінен-өзі тоқырап қалуы мүмкін.

Осылай-осылай ұқтыра, сендіре, өз ойларын бекіте келіп, аспирантура ашу қажеттігін әр жолы менің есіме сала берді. Алайда, тілек-ниет бір басқа да, заманның өз ережесі мен талабы да бар ғой. Ол кезде ғылым кандидаты аспирантураға жетекші болуға рұқсат жоқ, ондай құқық тек ғылым докторларына ғана берілген. Кандидаттың аспирантура ашуы мүлде сирек, ерекше бірді-екілі жағдайда ғана болатын шаруа еді ғой.

Бір күні Евекең мені арнайы шақырып алды да: «Ал, саған аспирантура ашатын кез келді, Ғылымың жақсы жүріп жатыр. Тиісті құжаттарын тез дайында», - деп тапсырма берді. Әрине, мен Мәскеуден қаймықтым. «Ғылым орталықтарынан шет жатқан кандидатқа рұқсат бере қоймас, әзір қоя тұрайық деп көне қоймадым. «Оныға келіспеймін», - деді Евекең, - сен ғылыми-зерттеу жұмыстарының жоспарын, жариялаған мақалаларыңның тізімін әкел. Негізгі проблемаларды көрсет, тақырыптарды нақтыла. Сипаттама - дейтектемені өзім жазамын да, ВАК-қа (жоғары аттестациялық комиссияға) жіберемін, - деді.

Содан 3-4 айдай өтті. Бір күні Евекең тағы шақырып, құттықтады. «Қатты дене физикасы» мамандығы бойынша менің жетекшілік етуіммен аспирантура ашу жөніндегі ВАК шешімін қолыма ұстатты. Ғылымға, сол ғылымды жасайтын адамға деген қамқорлық осындай болар. Евекең ашқызған сол аспирантурадан жиырмадан аса ғылым кандидаты, алты ғылым докторы диссертация қорғап шықты. Енді, міне, 1999 жылы қатты дене физикасы мамандығы бойынша менің жетекшілігіммен докторантура ашылды. Шіркін-ай, осыны көрсе, қандай қуанар еді ағамыз!